

29. Aruz vezni ile şairin kelime tercihi arasındaki ilişki: Necâti Bey'in gazelleri üzerine dijital bir inceleme¹

Ali DUMAN²

Ahmet Kayra AYDIN³

APA: Duman, A. & Aydın, A. K. (2023). Aruz vezni ile şairin kelime tercihi arasındaki ilişki: Necâti Bey'in gazelleri üzerine dijital bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö12), 361-380. DOI: 10.29000/rumelide.1331548.

Öz

Gelişen teknoloji ile birlikte karmaşık ve uzun zaman alıcı birçok veri, günümüzde çeşitli dijital uygulamalarla kolayca çözülebilmektedir. Özellikle son yıllarda üslup incelemelerinde, mukayeseli çalışmalarda, sayısal veri sağlayan analiz yöntemlerinin oldukça yoğun bir şekilde tercih edildiği görülmektedir. Bu yöntemler metin madencilğinde de olduğu gibi bilimsel verileri ortaya koyma noktasında oldukça pratik ve güvenilirdir. Çalışmada amaç, divan şairlerinin kullandıkları aruz kalıplarıyla kelime tercihleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmada xv. yüzyıl divan şairlerinden Necâti'nin gazelleri esas alınmıştır. Aruzun açıklık/kapalılık özelliklerinin tercih edilen/edilmeyen kelime üzerinde etkisi olduğu gibi bu kelimeler üzerinde şair tarafından bazı aruz tasarruflarına (imâle, ulama vb...) da gidildiği görülmektedir. Bu kalıpların ünlü/ünsüz harflerden oluşan tekrarlarının aruz kalıbı içerisinde nasıl bir seyir izlediğini anlayabilmek için belirli kodlar oluşturuldu. Böylece kelime çeşitliliği en aza indirildi. Ünlü harfler "A", ünsüz harfler "B" ve uzun ünlüler "Â" ile gösterildi. Örneğin, merd, serd, derd gibi kelimeler (BABB); yâd, bâd, sâd gibi kelimeler (BÂB); "görsünler", "bilsinler" gibi kelimeler (BABBABBAB) olarak tanımlandı. Diğer bütün kelimeler bu şekilde kodlara dönüştürüldü. Bu kodlar ve orijinal metin/şiir dosyaları farklı iki dijital veri analizinde incelemeye tâbi tutulmuş ve anlamlı veriler elde edilmiştir. Bu verilere bakıldığında çeşitli kelime tiplerinin bazı aruz kalıplarında daha sık tekrarlandığı bazı aruz kalıplarında ise çok az kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Aruz, Necâti, kelime tipi, kod

The relationship between Aruz prosody and the poet's word choice: A digital analysis on Najâti Bey's ghazals

Abstract

As a result of technological advancements, numerous complex and time-consuming data problems are now easily solvable with digital applications. In recent years, these methods of analysis that provide numerical data have gained popularity in stylistic and comparative studies. Like text mining, these techniques are highly practical and trustworthy for revealing scientific data. This study aims to determine if there is a connection between the Aruz prosody patterns employed by divan poets and their word preferences. The research is based on the ghazals of Necâti, a 15th-century Divan poet. It is highlighted that the poet's preferred/unpreferred words, as well as some Aruz prosody dispositions

¹ Bu makale, Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni Ali DUMAN danışmanlığında Ahmet Kayra AYDIN tarafından 54. Liseler Arası TÜBİTAK Araştırma Projesi olarak hazırlanan metnin geliştirilmiş ve değiştirilmiş halidir.

² Dr., MEB (Muğla, Türkiye), aliduman00748@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4800-728X [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 14.06.2023-kabul tarihi: 20.07.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1331548]

³ Lise Öğrencisi, MEB (Muğla, Türkiye), ahmtkyraydin@gmail.com, ORCID ID: 0009-0005-7223-9509

(imâle, ulama (enclisis), etc.), are influenced by the openness/closedness features of Aruz prosody. Certain codes were developed to comprehend how the repetitions of these vowel and consonant patterns follow a course within the Aruz pattern. Thus, the word variety was reduced. Vowels are indicated with "A," consonants with "B," and long vowels with "Â." For example, words such as "merd," "serd," and "derd" were defined as (BABB); words such as "yâd," "bâd," and "sâd" were defined as (BÂB); words such as "görsünler (let them see)" and "bilsinler (let them know)" were defined as (BABBABABBAB). All other words were converted into codes with this technique. These codes and the original text/poem files were analyzed using two different digital data analyzers, and meaningful data was obtained. After analyzing these data, it was determined that different word types were repeated more frequently in some Aruz prosody patterns and less frequently in others.

Keywords: Aruz, Necâtî, Word Type, Code

Giriş

“Aruz yaygın kanaata göre çadırın orta direğine verilen addır. Eskiden oturulan ev (beyt), çadırıdır. Ev çadırının iki pervazı mısra, kapının eşğine ise kafiye denirdi. Aruz; pervazı (mısra), eşği (kafiye) olan evin (beyit) orta direğidir. Şiirde de aruz ölçüsü, kafiyele iki mısraı ayakta tutan unsurdur” (Macit ve Soldan, 2015, s.191). “...aruz ölçüsü uzun heceler (ya kapalı hece, ünsüz- ünlü-ünsüz, ya da sonunda uzun bir ünlü bulunan açık hece, ünsüz-uzun ünlü) ile kısa heceler düzenli aralıklarla tekrarlanmasına dayanır. Uzun ve kısa heceler belirli şekillerde dizilişle geleneksel aruz kalıpları meydana gelmiştir” (Adrews, 2012, s. 15-16).

Aruz ölçüsü, VIII. yüzyılda Arap edebiyatında teşekkül eden ve ileriki dönemlerde bu kültürün tesiriyle birçok kültürde kullanılan bir şiir ölçüsüdür. Diğer kültürlerin edebiyatına tatbik edilirken bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir (Doğan, 2005, s. 11). Başlangıçta Türk şairleri aruzu Türkçeye tatbik etmede zorluklar yaşamış ve bazı tasarruflarda bulunmuşlardır. “Aruz tasarrufları” tanımlaması, “aruz hatası” veya “vezin hatası” kavramlarından farklıdır. “Şair, bazen vezni temin etmek için dil bilgisinin ve aruzun kurallarını esneterek bir tür yan yol bulur. “*Aruz tasarrufları*” olarak adlandırılan bu yan yollar şairin, açıkça kuralları ihlal etmesinden kaçınmasını sağlar.” (Günaydın, 2021, s.686) Eski şairlerin dilde tasarruf etmeyi çok iyi bildiklerini belirten Tanpınar, asıl olanın söylenen değil söyleyiş tarzı olduğunu ve onların bilinçli veya bilinçsiz kendilerini âdeta sesin büyümesine bıraktıklarını belirtir. Bütün bu oyunların, mazmunların hepsi bu sesi yüklenen, taşıyan vasitalardır (Tanpınar, 1995, s.179-180). Şairlerin aruz tercihinin muhtevayı, duygu ve heyecanı ve armoniyi etkilediği bilinmektedir. Önceden de belirtildiği üzere Osmanlı Türkçesinin ilk yıllarında şairler Türkçenin aruza uydurulmasında güçlükler çekmiş ve zamanla Arapça-Farsça kökenli kelimeleri daha fazla tercih ederek bu güçlükten kurtulmaya çalışmışlardır. “*Türkçe kelimelerde uzun ünlü bulunmaması bilhassa ilk dönem şairlerini imâle yapmaya zorlamıştır*” (Saraç, 2007 s. 211). Günümüzde bilimsel araştırmalarla şairlerin aruzu kullanırken hangi zorluklarla karşılaştıkları, karşılaştıkları krizleri fırsata nasıl dönüştürdükleri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Çalışmanın sonuna yaklaştığımız günlerde Bayram (2022) tarafından yayımlanan *Aruz Tasarrufları Bağlamında Üç Gül Kasidesi (Necâtî, Hayâlî, Nev’î)* adlı çalışma, aruz üzerinde yapılan tasarrufları mukayeseli olarak göstermesi bakımından oldukça mühimdir. Yine Bayram (2022) tarafından makalenin sonunda yer verilen “*Gençlerin de bu kapsamda arûzla ilgili bilgi, birikim ve deneyim kazanması, özellikle şiir estetiğinde zevk-i selim sahibi olmaları bakımından yararlı olacaktır. Bunun için arûz öğretiminde arûzu bugüne kadar yaşatan yöntemlerin ve kaynakların yanında çağın sağladığı teknolojik ve dijital imkânların ve yeni yöntemlerin de değerlendirilmesine ihtiyaç vardır*” (Bayram, 2022, s.1749) önerisi ve değerlendirmesi, yapılan bu

dijital çalışmanın hareket noktalarından birine işaret etmektedir ve bu konudaki bir eksikliği gidereceği düşünülmektedir.

Gelişen teknoloji ile birlikte karmaşık ve uzun zaman alacak birçok veri, artık çeşitli dijital uygulamalarla kolayca çözülebilmektedir. Özellikle son yıllarda üslup incelemeleri, mukayeseli çalışmalar, sayısal veri sağlayan metin madenciliği gibi analiz yöntemleri bilimsel verileri ortaya koyma noktasında oldukça hızlı, geçerli ve güvenilirdir. Diğer taraftan şairler tarafından tercih edilen kelimeler, şairin üslubu hakkında bilgi verir. Bu kelimeler şiirin ahengini, anlamını ve müzikalitesini etkilemektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, *şairlerin kullandıkları aruz kalıplarıyla kelime tercihleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını* saptamaktır.

“*Şairlerin aruz tercihleri ile seçtikleri kelime tipleri arasında bir ilişki var mıdır?*” ana problemine bağlı olarak yapılan dijital analizler doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

1-*Şiirlerde sıklıkla tekrar eden kelime tipleri ile tercih edilen aruz kalıbı arasında bir ilişki var mıdır?*

2-*Birlikte sıklık arz eden kelime tipleri üzerinde aruz kalıbının etkisi var mıdır?*

3-*Şairlerin bazı aruz kalıplarını daha sık tercih etmelerinde, kelime tipinin bir etkisi var mıdır?*

4-*Aruz kalıplarına göre izafet terkiplerinin kullanım sıklığı değişmekte midir?*

5-*Seçilen aruz kalıbının şiirin ahengi üzerinde bir etkisi var mıdır?*

Yöntem

Araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Süreçte bazı dijital uygulamalar da kullanılarak sayısal veriler elde edilmiş olup bu veriler maddeler hâlinde analiz edilerek sonuçta değerlendirilmiştir. Üzerinde çalışılacak metinlerin mümkünse müellif nüshasına veya buna en yakın nüshaya dayalı olarak çeviri yazılı olması tercih edilmelidir. Özellikle ayın, hemze ve uzatma işaretleri noktasında eksiklik barındıran metinlerin aruz uygulamalarının belirlenmesi ve sayısal verilerin elde edilmesi açısından çok riskli oldukları dikkate alınmalıdır” (Bayram, 2022, s.1749).

Tüm bu dikkatlere sunulan verilerden hareketle çalışmada xv.yüzyıl divan şairi Necâti'nin gazelleri⁴ esas alınmıştır. Bu tercihte Necâti'nin taklidin ağır bastığı, Farsçanın âhengini yakalama çabasının, Arap ve Fars edebiyatındaki mazmun, teşbih ve mecazların Türk şiir sistemine aktarılmaya çalışıldığı kuruluş devri şairlerinden (Horata, 2018: 84) olması da etkilidir.

“Aruzun açıklık/kapalılık özelliklerinin tercih edilen/edilmeyen kelime üzerinde de etkisi olduğu ve şair tarafından bazı aruz tasarrufları (imale, ulama vb...) uygulandığı bilinmektedir. Bu kalıpların ünlü/ünsüz harflerden oluşan tekrarlarının aruz kalıbı içerisinde nasıl bir seyir izlediğini anlayabilmek için ve doğru bir ölçüm yapabilmek için belirli kodlar oluşturuldu. İncelenen dokümanlar çeviri yazı olduğu için bilimsel neşirler üzerinde dijital uygulamalar yapmak oldukça meşakkatlidir. Bu kelime çeşitliliğini azaltmak, sağlıklı ve güvenilir istatistiksel veriler elde edebilmek için *ayın, hemze ve uzatma işaretlerine* bir müdahale etmeden metin kodlara dönüştürüldü. Böylece kelime çeşitliliği en aza

⁴ OTAP Projesi kapsamında yeniden gözden geçirilerek hazırlanan elektronik ortamdaki divanından alınmıştır. Bk. https://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_necati.html

indirildi. Kodların oluşturulabilmesi için kelimelerdeki bütün ünsüz harfler için “B” harfi, bütün ünlü harfler için “A” harfi, bütün uzun ünlüler için de “Â” harfi tercih edildi. Böylece kelimelere işaret eden bütün sesler, sadece 3 harf (Â, A, B) üzerinden tanımlandı.

Örneğin,

BAB kodu: *kim, bir, ben, gül, her, sen* gibi kelimeleri;

BABAB kodu: *benüm, gönül, degül* gibi kelimeleri;

BABBAB kodu: *dostum, gamzen, cennet, gülşen* gibi kelimeleri;

BABA kodu: *gibi, kimi, gözi, diyu, beni, nice* gibi kelimeleri;

BABB kodu: *merd, serd, derd* gibi kelimeleri;

BÂB kodu: *yâd, bâd, sâd* gibi kelimeleri

ABA kodu: *ile, ise, iki* gibi kelimeleri;

BABBABBAB kodu: “görsünler”, “bilsinler” gibi kelimeleri temsil eder (Bk. Grafik-1).

Farklı kombinasyonlarla kurulmuş bu kodlar ve orijinal metin dosyaları dijital veri analizinde analiz edilmiştir. Sekiz farklı aruz kalıbının incelemeye dahil edildiği bu kod dizgeleri, *Ant.Conc* programında hesaplanabilmesi için UTF-8 formatına dönüştürülmüştür.

		<i>fâ 'ilātün fâ 'ilātün fâ 'ilātün fâ 'ilün</i>
1	.	
2	ABBAB ABBAB ABBABABA BABBA BABBA BAB BABA	Aldum ağzuñ ölçüsini zerre deñlü yok vefâ
3	BAB-BABÂBAB BAB BABAB BABBA BABÂBAB BABBABÂ	Pur-cefâsin hey güneş yüzlü habîbüm Muştafâ
4	BÂB *BAB BABBAB BABABBAB BABAB ABBABBA BABAB	Tig' i gam boynum muharref çalub eylerse qalem
5	BABA ABAB BABAB ABABABBA ÂBÂB* BABÂ	Yaza ağan qanum işigüñde âyât'i vefâ
6	BABBABA ABAB BABÂ BABBAB BABABBAB BÂBABAB	Luţfuña idüb binâ yapdum maħabbet hânesin
7	BABBA BABABBAB BABAB ABBAB BA BABBAB BABBABÂ	Rence kılursañ qadem ehlen ve sehlen merħabâ
8	BABA BA AB BABB-BAB BABBAB BABÂBA BÂBABAB	Gide mi ey seng-dil zülfüñ hayâli sînedin
9	BAB BABABBAB BABBAB ABAB BÂBAB ABBABA BABÂ	Çün bilürsin muħkem olur kâfir itdügi binâ
10	BÂBABA BABBAB BABÂBÂBAB ABABBAB BABBABA	Nâmeye şıgmaz Necâtinüñ oransuz kışşası

Grafik-1: Şiirlerde yer alan kelimelerin “A, B, Â” harflerinden oluşan kodlara dönüştürülmesi

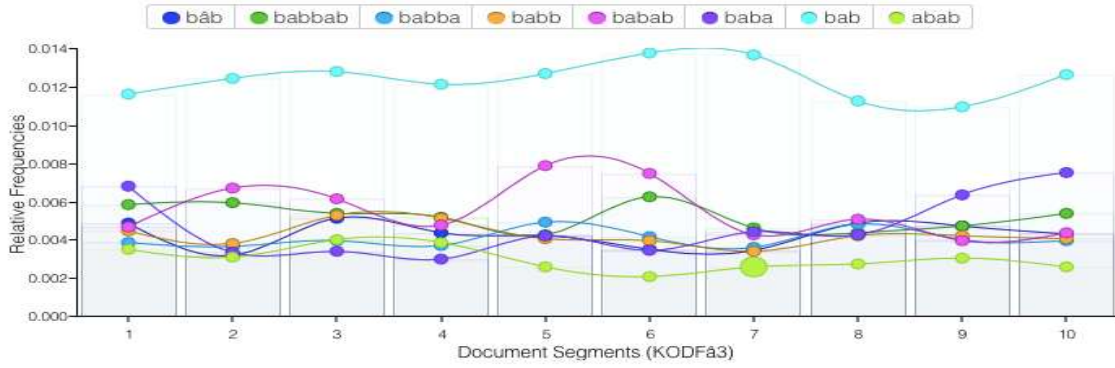
Bulgular**Tablo-1:** Necâti'nin gazellerinde sıklıkla yer verdiği aruz kalıpları ve bu kalıplarla ilgili veriler

Aruz kalıpları	Mısra sayısı	Açık hece/Kapalı hece	Kelime sayısı	Kelime tipi/Kod sayıları	Mısra başına düşen kelime sayısı
1) fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün	2824	4;11	19,718	6941/433	6,98
2) mef' ülü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilün	1842	6;8	12,020	4608/341	6,52
3) fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün	1380	8;7	9.422	3873/299	6,8
4) mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ülün	548	6;8	3492	1823/212	6,3
5) mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün	442	4;12	3259	1762/225	7,3
6) mefâ' ilün fe' ilâtün mefâ' ilün fe' ilün	370	8;7	2405	1365/169	6,5
7) mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün	410	3;8	2104	1266/182	5,13
8) fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün	238	3;8	1248	821/153	5,2
TOPLAM	8,054		53,668		

Kelime kodları ve kelime tiplerinin vezinlere bağlı olarak dağılımı**Tablo-2:** Necâti'nin "fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün" kalıbıyla yazılan gazelleri ile ilgili tespitler

Künye	Toplam kelime sayısı	19.718
Fâğ	Benzersiz kelime/ kod sayısı ve oranı	6541/433
	Sık tekrar eden kodlar	Sayısı
	BAB (-)	2442
	BABAB (-)	1089
	BABBAB (--)	1023
	BABA (..)	921
	BÂB (-)	840

Yukarıda ilgili aruz kalıbında en sık tercih edilen kelime kodları yer almaktadır. Grafik -2'de bu tip kelimelerin dağılımı ve metnin çeşitli bölümlerindeki seyri görülmektedir. Kodlar ve sayıları şu şekildedir: BAB (2442), BABAB (1089), BABBAB (1023), BABA (921), BÂB (840). Kullanılan toplam kelime sayısı 19.718'tir.

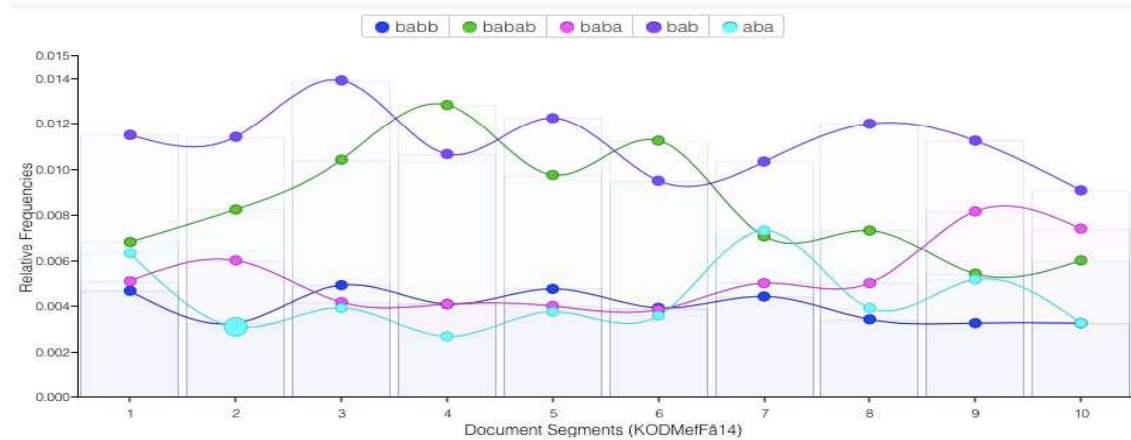

Grafik-2: Necâtî'nin "fâ ilâtün fâ ilâtün fâ ilâtün fâ ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kodların Voyant Tolls'daki seyri ve sıklık görünümü

Tablo-3: Necâtî'nin "mef'ülü fâ ilâtü mefâ ilü fâ ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kod/kelime tercihleri

Künye	Toplam kelime sayısı	12020
MefFâ14	Benzersiz kelime/ Kod sayısı	4608/341
	Sık tekrar eden kodlar	Sayısı
	BAB (-)	1343
	BABAB (-)	1022
	BABA (..)	633
	ABA (..)	516
	BABB (-)	479

Yukarıdaki aruz kalıbı ile ilgili sayısal veriler incelendiğinde BAB (1343), BABAB (1022), BABA (633), ABA (516), BABB (479) tipi kodların yoğun şekilde tekrarlandığı tespit edilmiştir. Tercih edilen kodlara bakıldığında kelimelerin bir ve iki heceli olduğu görülür.

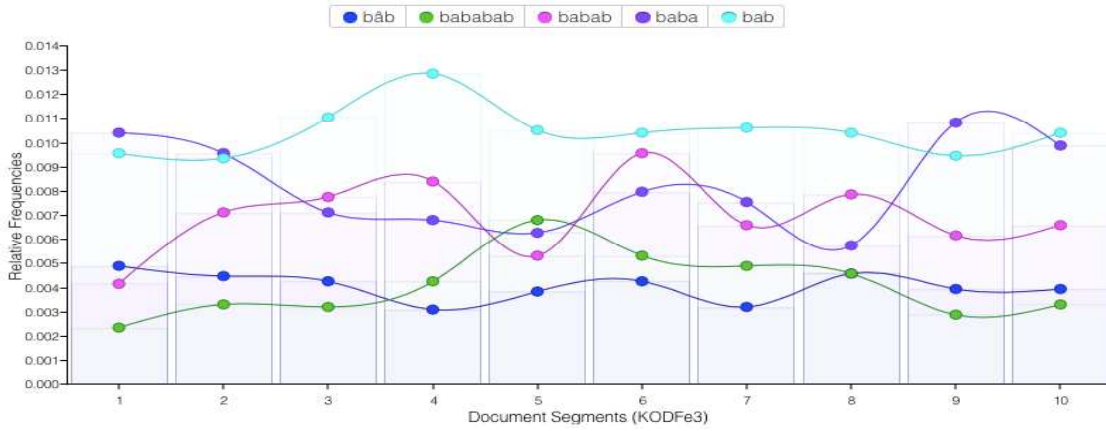

Grafik-3: Necâtî'nin "mef'ülü fâ ilâtü mefâ ilü fâ ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kodların Voyant Tolls'daki seyri ve sıklık görünümü

Tablo-4: Necâtî'nin "fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kod/kelime tercihleri

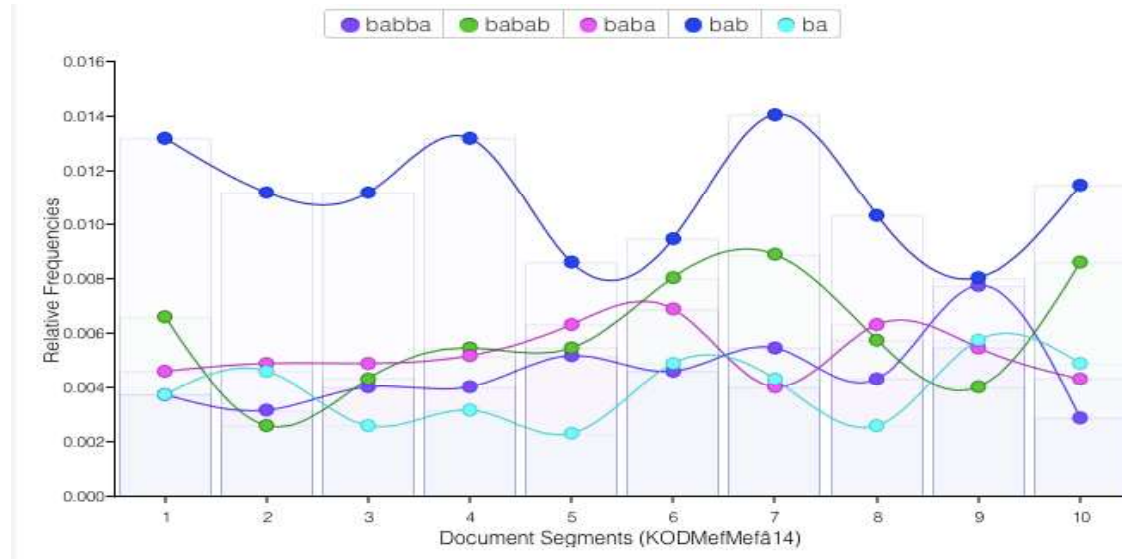
Künye	Toplam kelime sayısı	9422
Fe3	Benzersiz kelime/ kod sayısı	3873/299
	Sık tekrar eden kodlar	Sayısı
	BAB (-)	985
	BABA (..)	773
	BABAB (-.)	654
	BABABAB (..-)	384
	BÂB (-.)	380

Yukarıda ilgili aruz kalıbı incelendiğinde en sık tercih edilen kelime kodları sırasıyla şu şekilde yer almaktadır: BAB (985), BABA (773), BABAB (654), BABABAB (384), BÂB (380) (Bk. Tablo-5). Kelime sayısı 9422'dir. Tercih edilen kodlara bakıldığında kelimelerin bir, iki ve üç heceli olduğu görülmektedir. Kelimelerin metin içerisindeki dağılım grafiği için bk. Grafik-4.

Grafik-4: Necâtî'nin "fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kodların Voyant Tolls'daki seyri ve sıklık görünümü**Tablo-5: Necâtî'nin "mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe 'ülün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kelime tercihleri**

Künye	Toplam kelime sayısı	3492
MefMefâ14	Benzersiz kelime/ Kod sayısı	1823/212
	Sık tekrar eden kodlar	Sayısı
	BAB (-)	386
	BABAB (-.)	208
	BABA (..)	184
	BABBA (-.)	157
	BA (.)	135

Yukarıdaki aruz kalıbı ile ilgili sayısal veriler incelendiğinde aşağıdaki kelime kodları sıklıkla tekrareder. BAB (386), BABAB (208), BABA (184), BABBA (157), BA (135). Toplam kelime sayısı 3492'dir. Tercih edilen kodlara bakıldığında kelimelerin bir ve iki heceli olduğu görülmektedir. Sık tercih edilen kelimelerin metnin içerisindeki seyir grafiği için bk. Grafik-5.

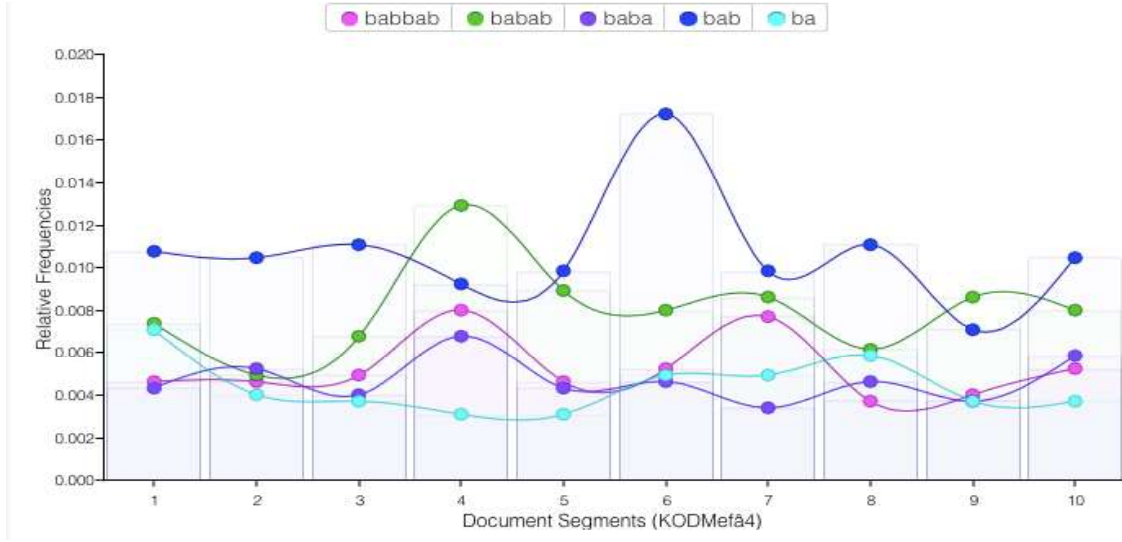

Grafik-5: *Necâtî'nin* “*mef'ülü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ülün*” kalıbıyla yazılan gazellerinde kodların Voyant Tolls'daki seyri ve sıklık görünümü

Tablo-6: *Necâtî'nin* “*mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*” kalıbıyla yazılan gazellerinde kelime tercihleri

Künye	Toplam kelime sayısı	3259
Mefâ4	Benzersiz kelime/ kod sayısı	1762/225
	Sık Tekrar eden kodlar	Sayısı
	BAB (-)	384
	BABAB (-)	261
	BABBAB (-)	171
	BABA (..)	152
	BA (.)	143

Yukarıdaki aruz kalıbı ile ilgili sayısal veriler incelendiğinde sıklıkla tercih edilen kelimeler BAB (384), BABAB (261), BABBAB (171), BABA (1522), BA (143)'dır. Tercih edilen kodlara bakıldığında kelimelerin bir ve iki heceli olduğu görülmektedir. Metnin içerisinde dağılım grafiği için bk. Tablo-7; Grafik-6.

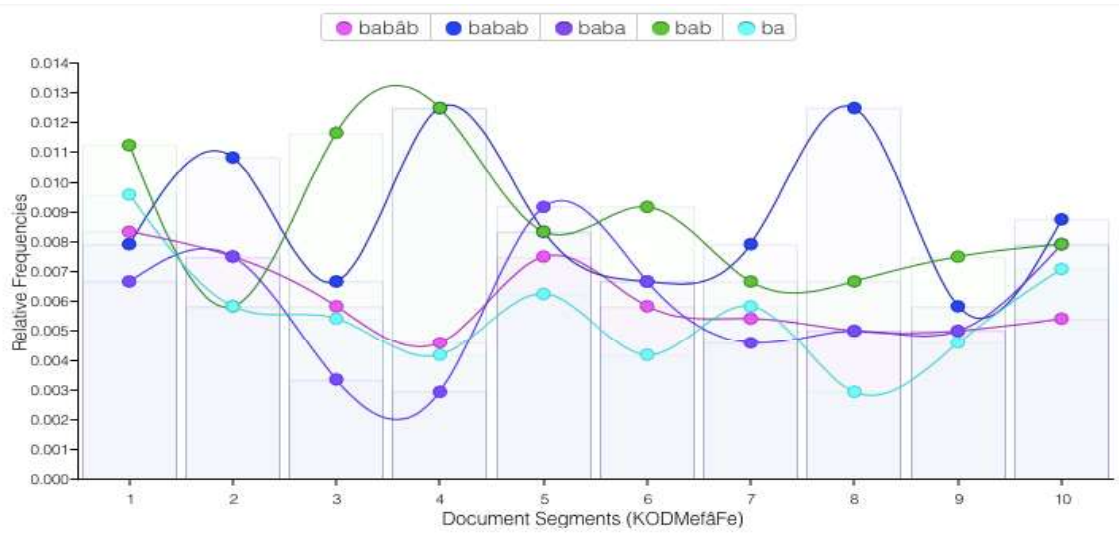

Grafik-6: Necâtî'nin "mefâ ilün mefâ ilün mefâ ilün mefâ ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kodların Voyant Tolls'daki seyri ve sıklık görünümü

Tablo-7: Necâtî'nin "mefâ ilün fe ilâtün mefâ ilün fe ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kelime tercihleri

Künye	Toplam kelime sayısı	2405
MefâFe	Benzersiz kelime/ kod sayısı	1365/169
	Sık Tekrar eden kodlar	Sayısı
	BABAB (-)	211
	BAB (-)	210
	BABÂB (-.)	145
	BABA (..)	140
	BA (.)	134

Tablo-7'de bulunan veriler incelendiğinde kelime tipleri ve kod sayıları şu şekilde yer almaktadır: BABAB (211), BAB (210), BABÂB (145), BABA (140), BA (134)'dır. Tercih edilen kodlara bakıldığında kelimelerin bir, iki ve üç heceli olduğu görülmektedir (Bk. Tablo-8; Grafik-7).

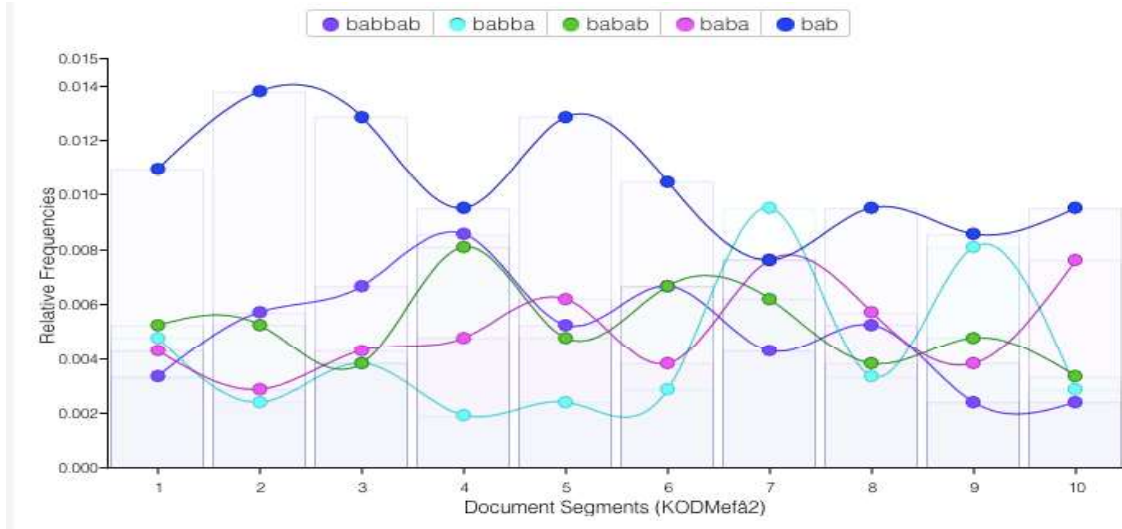

Grafik-7: Necâtî'nin "mefâ ilün fe ilâtün mefâ ilün fe ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kodların Voyant Tolls'daki seyri ve sıklık görünümü

Tablo-8: Necâtî'nin "mefâ ilün mefâ ilün fe ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kelime tercihleri

Künye	Toplam Kelime Sayısı	2104
Mefâ2	Benzersiz Kelime/ Kod Sayısı	1266/182
Sık Tekrar eden Kodlar		Sayısı
	BAB (-)	222
	BABABAB (..-)	109
	BABA (..)	107
	BABBAB (--)	106
	BABBA (-.)	88

Tablo-8'deki veriler incelendiğinde kelime tipleri ve kod sayıları şu şekilde yer almaktadır: BAB (222), BABABAB (109), BABA (107), BABBAB (106), BABBA (88)'dir. Kelime sayısı 1266'dır. Tercih edilen kodlara bakıldığında kelimelerin bir, iki ve üç heceli olduğu görülmektedir. Kelimelerin metin içerisindeki seyri için bk. Grafik-8.

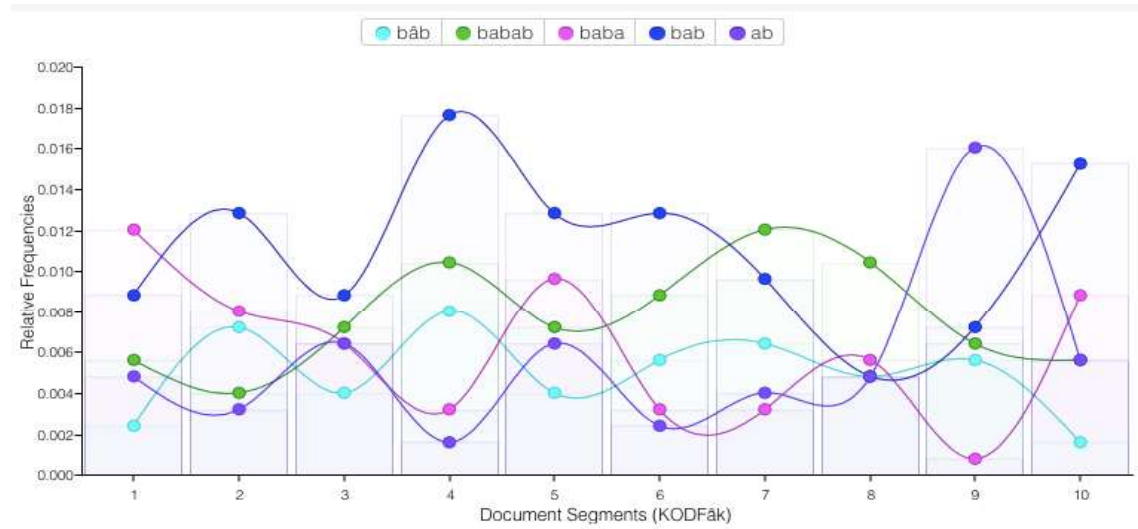

Grafik-8: Necâti'nin "mefâ ilün mefâ ilün fe ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kodların Voyant Tolls'daki seyri ve sıklık görünümü

Tablo-9: Necâti'nin "fâ ilâtün fâ ilâtün fâ ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kelime tercihleri

Künye	Toplam kelime sayısı	1248
Fâk	Benzersiz kelime/ Kod sayısı	821/153
	Sık tekrar eden kodlar	Sayısı
	BAB (-)	138
	BABAB (-)	97
	BABA (..)	76
	AB (-)	69

Tablo-9'daki veriler incelendiğinde kelime tipleri ve kod sayıları şu şekildedir: BAB (138), BABAB (97), BABA (76), AB (69). Tercih edilen kodlara bakıldığında kelimelerin bir ve iki heceli olduğu görülmektedir. Toplam kelime sayısı 1248'dir. BAB tipi kelimeler 4 ve 10. bölümlerde olduğu gibi metnin bazı bölümlerinde yüksek düzeyde seyrederken 1, 3 ve 8. Bölümlerde olduğu gibi bazı bölümlerde oldukça düşük seyrettiği görülür (Tablo- 10; Grafik-9).

Grafik-9: Necâtî'nin "fâ ilâtün fâ ilâtün fâ ilün" kalıbıyla yazılan gazellerinde kodların Voyant Tolls'daki seyri ve sıklık görünümü

Tablo- 10: "fâ ilâtün fâ ilâtün fâ ilâtün fâ ilün"-.-.-.-.-.-.-.- kalıbıyla yazılan gazelerde kodların/kelimelerin mısralarda yan yana dizilişini gösteren sıklık grafiği

Cluster	Rank	Freq	Range	Açık/Kapalı
bab baba bab	1	37	1	-.-.
bab ba bab	2	29	1	.-.
bab babab bab	2	29	1	.-.-
bab bab baba	4	22	1	--..
bab bab babab	4	22	1	--.-
bab babab babbab	4	22	1	-.---
bab ba babbab	7	19	1	.-.-
bab bab abab	8	17	1	-.-.
bab bab bab	8	17	1	---
bab baba babba	8	17	1	-.-..
bab baba babbab	8	17	1	-.---
bab babba bab	8	17	1	-.-.

Yukarıdaki veriler incelendiğinde ilgili aruz kalıbında yan yana iki açık hece bulunmamasına rağmen seçilen kelimelerde yan yana açık hece bulundurduğu görülmektedir. Ayrıca üç farklı kelime yapısının benzer şekilde en fazla 37 kez dizildiği görülmektedir.

Tablo-11: “*meḡ’ülü fâ’ilâtü meḡâ’ilü fâ’ilün*” --.-.-.-.- kalıbıyla yazılan gazelerde kodların/kelimelerin mısralarda yan yana dizilişini gösteren sıklık grafiği

Cluster	Rank	Freq	Range	Açık/Kapalı
bab babab babab	1	20	1	--.-
bab baba bab	2	18	1	-.-
bab babâb aba	3	16	1	-.-.
bab baba babab	4	15	1	----
bab babba bab	4	15	1	-.-
bab bab babab	6	12	1	-.-
bab babâ babab	6	12	1	-.-.-
bab bab baba	8	10	1	-..
bab baba babb	8	10	1	-..-.
bab babab baba	8	10	1	-.-..

Yukarıdaki veriler incelendiğinde ilgili kalıbın yapısına aykırı şekilde açık heceli kelimelerin sıklıkla kullanıldığı görülür.

Tablo-12: “*fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün*” kalıbıyla yazılan gazelerde kodların/kelimelerin mısralarda yan yana dizilişini gösteren sıklık grafiği

Cluster	Rank	Freq	Range	Açık/Kapalı
bab baba bab	1	17	1	-.-
bab bab bab	2	13	1	---
bab a bâb	3	12	1	-..
bab ba baba	4	10	1	---
bab babb a	4	10	1	-..
bab bâb babab	4	10	1	-..-
bab baba babab	7	9	1	----
bab bab baba	8	8	1	-..
bab bab babbab	8	8	1	----
bab babba babab	8	8	1	-..-
bab bâb baba	8	8	1	-....

Yukarıdaki veriler incelendiğinde ilgili kalıbın yapısına aykırı şekilde açık heceli kelimelerin sıklıkla kullanıldığı görülür.

Tablo-13: “*mef’ülü mefâ ilü mefâ ilü fe’ülün*” --..---.---.--- kalıbıyla yazılan gazelerde kodların/kelimelerin mısralarda yan yana dizilişini gösteren sıklık grafiği

Cluster	Rank	Freq	Range	Açık/Kapalı
bab bab baba	1	5	1	--..
bab baba bab	1	5	1	--.-
bab babb a	1	5	1	--.
bab babbabab babba	1	5	1	--..-
bab bâb aba	1	5	1	--..
bab ab babb	6	4	1	..--
bab bab bababab	6	4	1	--..-
bab bababa bab	6	4	1	-----
bab bababab bab	6	4	1	--..-
bab babba abab	6	4	1	--..-
bab babba ba	6	4	1	--..
bab babba babab	6	4	1	--..-
bab babbaba bab	6	4	1	--..-

Yukarıdaki veriler incelendiğinde ilgili kalıbın açık/kapalı hece seyrine uygun yapılardan oluştuğu görülmektedir.

Tablo-14: “*mefâ ilün mefâ ilün mefâ ilün mefâ ilün*”.---.---.---.--- kalıbıyla yazılan gazelerde kodların/kelimelerin mısralarda yan yana dizilişini gösteren sıklık grafiği

Cluster	Rank	Freq	Range	Açık/Kapalı
bab bab bab	1	6	1	---
bab bab abab	2	5	1	--.-
bab aba bab	3	4	1	...-
bab abab bab	3	4	1	..--
bab bab ababba	3	4	1	--..-
bab bab ba	3	4	1	--.
bab ab babb	7	3	1	..--
bab abab babab	7	3	1	..--
bab ba bab	7	3	1	..-

bab bab babâb 7 3 1 ---.

Açık hecenin en az kullanıldığı aruz kalıplarından biri olan yukarıdaki kalıpta bu duruma rağmen açık hecenin bulunduğu kod tekrarı oldukça yüksektir. Bu da şaire açık heceleri kapalı heceye dönüştürme hakkı/ tasarrufu sunmaktadır.

Tablo-15: “*mefâ ilün mefâ ilün fe ulün*” .---.---.-- kalıbıyla yazılan gazelerde kodların/kelimelerin mısralarda yan yana dizilişini gösteren sıklık grafiği

Cluster	Rank	Freq	Range	Açık/Kapalı
bab bâb ababbab	1	5	1	---.--
bab bâba babba	1	5	1	---..
bab bâb bababbab	3	4	1	---.---
bab ab bab	4	3	1	..-
bab abab bab	4	3	1	..--
bab abbab abbab	4	3	1	..---
bab abbab bababbab	4	3	1	..---.
bab bab abab	4	3	1	..-
bab bâb aba	4	3	1	---.
bab a bâbab	10	2	1	..-.-

Yukarıdaki veriler incelendiğinde birlikte tekrarlanan kodların ilgili kalıbın açık/kapalı hece seyrine uygun yapılardan oluştuğu görülmektedir.

Tablo-16: “*mefâ ilün fe ilâtün mefâ ilün fe ilün*” .-.-.---.-.-.- kalıbıyla yazılan gazelerde kodların/kelimelerin mısralarda yan yana dizilişini gösteren sıklık grafiği

Cluster	Rank	Freq	Range	Açık/Kapalı
bab bab abab	1	4	1	---.
bab bab babab	1	4	1	---.
bab aba bab	3	3	1	...-
bab aba baba	3	3	1	---...
bab ba bab	3	3	1	..-
bab babbaba bab	3	3	1	---.-

Tablo-17: “fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün” -.-.-.-.- kalıbıyla yazılan gazelerde kodların/kelimelerin mısralarda yan yana dizilişini gösteren sıklık grafiği

Cluster	Rank	Freq	Range	Açık/Kapalı
bab abab bab	1	3	1	..--
bab ba babb	1	3	1	---
bab bab baba	1	3	1	--..
bab baba ab	1	3	1	---
bab baba bab	1	3	1	---
bab baba babbaba	1	3	1	---..
bab babab babbab	1	3	1	-.---

Tablo-18: Aruz kalıplarına göre atıf vavı ve izafet kesresini kullanım oranı/sıklığı*

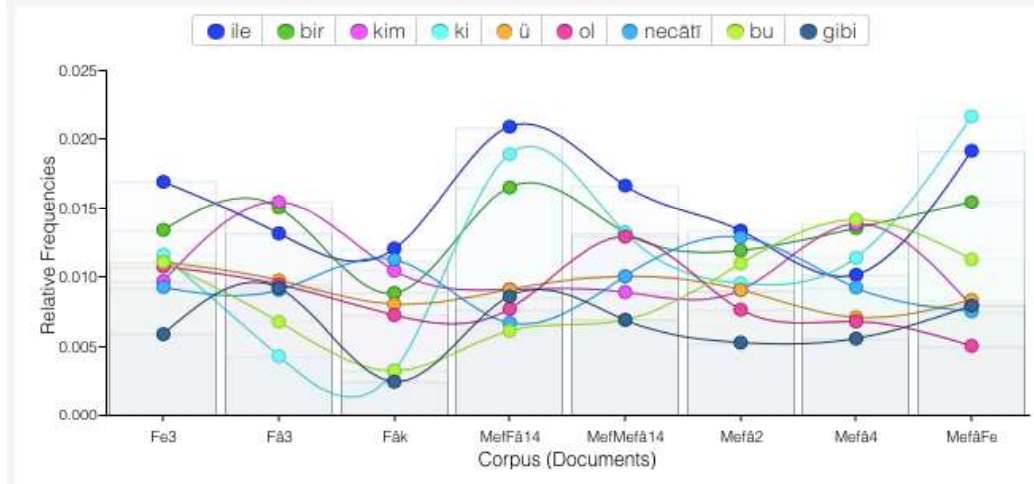
Aruz Kalıpları	Kelime Sayısı	İzafet Kesresi	İzafet Kesresi (%)	Atıf vavı Sayısı	Atıf vavı Oranı (%)
1) fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün	19,718	990	5	451	2,2
2) mef ‘ülü fā ‘ilātü mefā ‘ilü fā ‘ilün	12,020	583	4,8	261	2,1
3) fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilün	9.422	477	5	129	1,3
4) mef ‘ülü mefā ‘ilü mefā ‘ilü fe ‘ülün	3492	170	4,8	93	2,6
5) mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün	3259	144	4,41	23	0,7
6) mefā ‘ilün fe ‘ilātün mefā ‘ilün fe ‘ilün	2405	105	4,36	32	1,3
7) mefā ‘ilün mefā ‘ilün fe ‘ülün	2104	73	3,46	24	1,1
8) fā ‘ilātün fā ‘ilātün fā ‘ilün	1248	64	5,1	12	0,9

*AntConc programı kelime sayılarını belirlerken izafet kesresini ve atıf vavlarını da kelime olarak kabul etmektedir. Ancak çalışmada bu veriler toplam kelime sayısından düşülerek değerlendirme yapılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

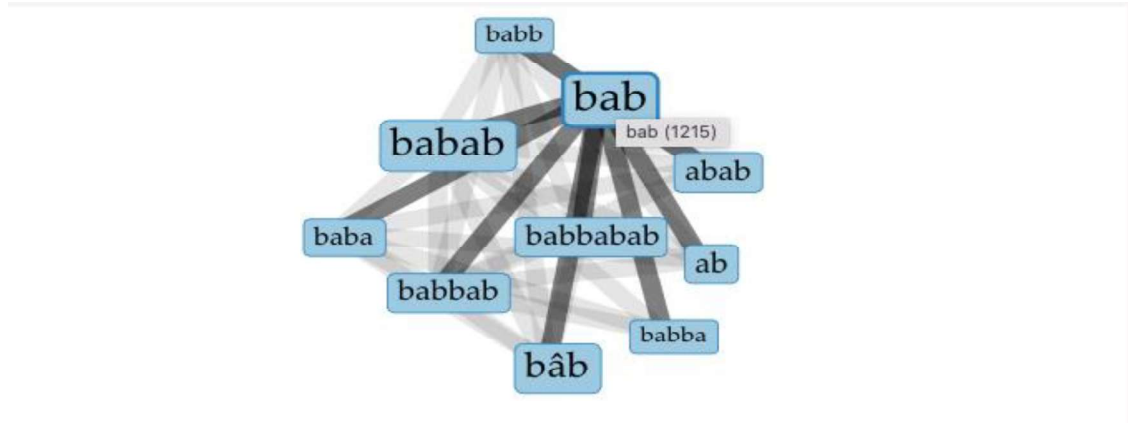
“Şairlerin aruz tercihleri ile seçtikleri kelime tipleri arasında bir ilişki var mıdır?” temel sorusuna bağlı olarak dijital analizler, tablo, grafikler ve diğer veriler birlikte değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Birinci alt problemle ilgili sonuçlara bakıldığında *ünsüz-ünlü-ünsüz* ve *ünsüz-ünlü-ünsüz-ünlü-ünsüz* şeklinde oluşmuş kelimelere işaret eden **“BAB”** ve **“BABAB”** gibi kodlar bazı aruz kalıplarında sıklıkla tekrar etmiştir: “fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün, mef’ülü fâ ‘ilätü mefâ ‘ilü fâ ‘ilün, mef’ülü mefâ ‘ilü mefâ ‘ilü fe ‘ülün, mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün, fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün” bu grupta yer alır. Bunun sebebi şairlerin bu tip kelimeleri aruza uydurma konusunda kolaylık sağlayan joker kelimeler olarak düşünmüş olabileceğidir. Çünkü ulama yapılabilecek bu tip kelimeler üzerinde şairler ihtiyaç duyduğu açık heceyi/heceleri kolayca tedarik edebilir. (Bk. Tablo-2, Tablo-3, Tablo-5, Tablo-6, Tablo-9). Aynı kelime kodlarının diğer kalıplarda belirgin bir sıklıkta tekrar etmediği görülür. (Bk. Tablo-4, Tablo-7, Tablo-8). **BÂB** şeklinde kodlanmış medli hece/kelime tiplerinin özellikle “fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilün” “fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün” kalıplarında yer aldığı görülür (Bk. Tablo-2, Tablo-4). **“BAB”** kodlarının “fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün” kalıbı içerisindeki seyrine bakıldığında, ciddi oranda diğer kodlardan ayrıldığı ve yüksek oranda metinde yer aldığı görülür (Bk. Grafik-2). *Ünsüz-ünlü-ünsüz-ünlü* şeklinde oluşmuş kelimelere işaret eden **“BABA”** kodunun bütün aruz kalıpları içerisinde sıklıkla yer aldığı ancak üst üste iki açık hece bulunduran “fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilün” gibi bazı kalıplarda daha sık bir şekilde tekrar ettiği görülür. (Bk. Tablo-5). Ayrıca sıklıkla tekrar eden bazı kelimelerin bütün aruz kalıplarındaki seyrini için (Bk. Grafik-10).

Grafik-10: Necâti'nin farklı aruz kalıplarıyla yazılmış bütün şiirlerinde sıklıkla tekrar eden kelimelerin seyrini

İkinci alt problemle ilgili sonuçlara bakıldığında Necâti'nin gazellerinde açık hecelerin oldukça sık kullanıldığı görülür. Üst üste iki, üç, dört gibi sayılarla ifade edilebilecek açık hece kullanımına rastlanır. Bu da şairin bu tip kelimelerde sık sık imale tasarrufunda bulunduğunu gösterir (Bk. Tablo-4).

Grafik-11: Necâtî'nin “fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün” kalıbıyla yazılan gazellerinde kodların mısralarda yan yana dizilişini gösteren akış şeması

Aruz kalıpları içerisinde şairin kelime örüntülerini nasıl oluşturduğuna dair bir örnek olması açısından yukarıda yer verilen grafik incelendiğinde **BAB** yapıli kelimeleri, sıklıkla **BABAB**, **BABA**, **BABBAB**, **BÂB...** gibi kelime tipleri takip ederek bir kombinasyon oluşturduğu görülmektedir. (Bk. Grafik-11).

Üçüncü alt problemle ilgili sonuçlara bakıldığında şairin sırasıyla

fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün
mef ‘ülü fâ ‘ilâtü mefâ ‘ilü fâ ‘ilün
fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilün

kalıplarını sıklıkla tercih ettiği görülür. Bunun sebebi tercih edilen kalıpların ikinci hecesinde açık hece barındırması ve kalıplarda kullanılan açık/kapalı hece oranı olabilir (Bk. Tablo-2, Tablo-18).

Dördüncü alt problemle ilgili sonuçlara bakıldığında aruz kalıplarına göre izafet terkiplerinin kullanım sıklığında belirgin bir fark yoktur. Ancak izafet terkiplerinin Necatî'nin gazellerinde en az tercih edilen son iki kalıba bakıldığında sırasıyla “*mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün fe ‘ülün*” (%3, 46) izafet terkipleri oranı en az iken “*fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün*” (%5,1) kalıbında izafet terkipleri oranı en fazladır (Tablo-18).

Beşinci alt problemle ilgili sonuçlara bakıldığında içerisindeki atıf vavının, açık hece sayısının fazla olması gibi nedenlerden dolayı bazı şiirlerin daha ritmik olduğu söylenebilir (Saraç, 2007; Selçuk, 2016). Atıf vavlarının mısralarda oluşturduğu söz dizimsel yapı; metnin anlamını, ses ve söz dizimini etkileyerek çağrışımsal bir merkez oluşturur. Beytin odağı haline dönüşen ve ‘u, ü, vü’ şeklinde okunabilen bu bağlaçların oluşturduğu duraksamalar ve iniş çıkışlar bir ritim temin etmektedir (Selçuk, 2016: 1). Metinlerde eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimelere de merkezlik eden bu kullanımın ayrıca sanat değeri de yüksektir. Metinlerde yer alan atıf vavlarının tespitiyle; metnin üslubu, ahengi ve dili hakkında önemli veriler elde edilebilir. (Duman, 2022).

Kalıplar içerisinde “*mef ‘ülü mefâ ‘ilü mefâ ‘ilü fe ‘ülün*” kalıbında atıf vavları ve izafet kesrelerinin daha sık tercih edildiği görülür. Yapısı gereği bu kalıp içerisinde açık heceli kelime oranı yüksektir. Bu da kalıbın ritmik değerini yükseltir ve bestelenmeye de uygun bir forma dönüştürür.

Öneriler

Aruz kusurları, medli heceler, aruz tasarrufları, ahenkli ve ritmik şiirlerler bu gibi çalışmalarla kolayca tespit edilebilir.

Farklı şairlerin şiirleri üzerinde benzer çalışmalar yapılarak şairlerin sahip oldukları kültürel donanım, aldığı eğitim, şiir ve vezin bilgisi tespit edilebilir. “*Arûzla ilgili uygulama yapılırken zaman zaman metnin şairinin eğitim düzeyinin de dikkate alınmasında yarar olabilir. Söz gelimi iyi bir medrese eğitimi aldığı bilinen ve şiirlerine bunu yansıtan bir şairin arûz noktasında da hassas davranacağı öngörülebilir. Diğer yandan insanları irşad etmek veya insanlara nasihat vermek amacıyla yazılmış şiirlerde diğer şekil özellikleri gibi vezin bakımından da şairlerin zaman zaman esnek davrandıklarını bilmek, böyle şiirlerin vezinleri üzerinde çalışırken yararlı olacaktır. Bu durumda arûz, şairlerin eğitim düzeyleri ve hayata bakış açılarıyla ilgili değerlendirmelere katkı sağlayabilecek ipuçları arasında sayılabilir.*” (Bayram, 2022: 364).

Metinlerin mensur ve manzum bakımdan nasıl farklılıklar göstermiştir, analiz edilebilir.

Daha yüksek veriler incelenerek coğrafya, dönem, şair bazı bilgiler elde edilebilir.

Çok sık tercih edilen kelimeler kadar çok az tekrar edilen kelimeler de şairlerin üslupları hakkında bilgiler verecektir.

Üslupsal sapmalar, bireysel tercihler, söylem farklılaşmaları gibi özellikler de benzer incelemelerle ele alınabilir.

Kaynakça

- Andrews, W. (2012). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. (Çev. T. Güney, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Anthony, L., AntConc (versiyon 4.1.1. 2022). Center for English Language Teaching at Waseda University's Science and Engineering Faculty in Japan, [E.T,19.11.2022].
- Bayram, Y. (2022). *Arûz Tasarrufları Bağlamında Bir Gül Kasidesi (Fuzûlî)*. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 14(29), 359-383.
- Bayram, Y. (2022). *Aruz Tasarrufları Bağlamında Üç Gül Kasidesi (Necâti, Hayâlî, Nev'î)*. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches], Prof. Dr. Abdulkadir Abdulkerimoğlu Armağanı, 1682-1750.
- Duman, A. (2022). Kuramdan Uygulamaya Karşılaştırılmalı Çalışmaları II. *Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necât Adlı Mevlidi ile Ahmed'in Mevlidi ve Muhyî'nin Mustafa Mevlüdi Üzerinde Dijital Bir Mukayese*, (Edit: Ferzane DEVLETABADİ vd.) Ankara, s.225-250.
- Doğan, A. (2005). *Açıklamalı ve Örnekli Aruz Bilgisi*. Akçağ.
- Günaydın, A. (2021). *Aruzun İmlası ve Telaffuzu*. *Journal of Turkology*, 31 (2), 681-710. DOI: 10.26650/iuturkiyat.940404 [E.T,19.11.2022].
- Horata, O. (2018). *Has Bahçede Döne Döne, Araştırma- İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ.
- https://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_necati1.html[E.T,19.11.2022]
- <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Estad/Issue/74290/1213105> [E.T,19.11.2022].
- <https://voyant-tools.org> ;[E.T,19.11.2022].
- Macit, M. ve Soldan, U. (2015). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

Selçuk, B. (2016). Divan Şiirinde Ritmik Bir Unsur: Atf Terkipleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 1-12. Doi: 10.18069/Fusbed.32443. [E.T.19.11.2022].

Saraç, M. A. Y. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*, Gökkuşbu Yay., İstanbul.

Tanpınar, A. H. (1977). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yay., İstanbul.